

РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ПЕДАГОГА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

УДК 37.035.91:378

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.298629>

Оксана Товканець, доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”

Ганна Сасин, кандидат політичних наук, старший викладач
кафедри політології і державного управління
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”

РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ПЕДАГОГА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Розглянуто особливості розвитку лідерських якостей особистості в освітньому процесі закладу вищої освіти. Характеризовано системний підхід до розвитку лідерських якостей особистості у вищій школі на основі виявлення лідерів у студентському середовищі та орієнтація на розвиток лідерських якостей. Зазначено, що у ЗВО система навчання лідерів має включати безпосередню практичну діяльність, що розвиває аналітичні, комунікативні й організаційні здібності студента, забезпечує створення сприятливих умов для набуття якостей особистості: самостійність, активність, відповідальність у прийнятті рішень.

Ключові слова: лідерство; розвиток особистості; лідерські якості; педагог; заклад вищої освіти; освітнє середовище.

Літ. 14.

Oksana Tovkanets, Doctor of Sciences (Pedagogy),
Associate Professor, Professor of the General Pedagogy and
Pedagogy of the Higher School Department,
State Higher Educational Institution “Uzhgorod National University”

Anna Sasyn, Ph.D. (Political Sciences), Senior Lecturer of the
Political Science and Public Administration Department,
State Higher Educational Institution “Uzhgorod National University”

DEVELOPMENT OF TEACHER'S LEADERSHIP QUALITIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

The peculiarities of the development of leadership qualities of the individual in the educational process of the higher education institution are considered. A systematic approach to the development of leadership qualities is characterized, in particular, the influence on the development of an individual's leadership qualities in preschool, primary school and adolescence. It was revealed that the comprehensive training of leaders in higher education includes two stages: identifying leaders in the student environment and focusing on the development of leadership qualities, the formation of organizational skills and effective interpersonal interaction, including the implementation of leaders' goals in project-oriented activities aimed at solving specific tasks. It is substantiated that the features of the development of leadership qualities in future teachers are the updating of the content of psychological and pedagogical disciplines, the combination of traditional and innovative approaches to solving the task, the organization of active cognitive activities of students, the selection and constant enrichment of types of activities, the participation of students in project and social activities, organization of curatorial activities of senior students in relation to junior courses, participation in student self-government, direct and indirect influence of pedagogical activity leaders on future teachers, and organization of leadership trainings. It is noted that the system of training leaders in higher education institutions should include direct practical activity in the field of management, which develops the student's analytical, communicative and organizational abilities. The basis of this process is the creation of favorable conditions for the acquisition of qualities that characterize the subjectivity of the individual: independence, activity, responsibility in decision-making, which are necessary in the relevant profession, focusing on the modeling of social relations based on unique personal potential. Attention is focused on the fact that when developing leadership qualities in future specialists, aspects should be taken into account that reflect: the demands made by society for the quality of professional training of teachers; organization of the process of orientation of students on moral values; peculiarities of interaction between teacher and student in the process of formation of professional values; requirements for professionally important qualities of a teacher's personality.

Keywords: leadership; personality development; leadership qualities; teacher; higher education institution; educational environment.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві з його принципами відкритості та свободи виховання лідерських якостей у молоді є невід'ємною частиною освітнього процесу. Постійні зміни соціальної, економічної та політичної ситуації диктують необхідність швид-

кого реагування і адаптації. Okремо взятий індивід відповідає за свою поведінку та прагне актуалізувати своє “Я” тощо.

Проблема розвитку лідерських якостей сприймається як політична стратегія, державне завдання, яке дозволить вивести суспільство на новий рівень

розвитку. Концепція модернізації української освіти наголошує на відповідальності молодого покоління за становище країни у майбутньому. Починаючи зі школи, від педагогів вимагається виховати компетентних фахівців, які впевнено прямують на шляху до кар'єрного зростання [7]. Ці якості можливо формувати лише на основі постійного прагнення до саморозвитку особистості завдяки стійкій внутрішній тенденції до самовдосконалення і розвитку особистісних якостей.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблеми розвитку лідерських якостей розглядаються багатьма вітчизняними дослідниками, серед яких Л. Біленкова і О. Косташук [1], П. Краснощок [3], О. Савельєва [10], Н. Семченко [11], К. Слесик [12] та інші. Так, на основних принципах і критеріях формування лідерських якостей особистості наголошували Т. Поспелова [6], А. Рудська [9], Н. Семченко [11], зокрема, на принципах самовизначення особистості, її саморозвитку, самореалізації, дії та співробітництва, наявність здібностей внутрішнього лідерства тощо. О. Савельєва наголошує, що лідерські якості можна розвинути лише за певних умов, приділяючи увагу розвитку відносин усередині групи, навчанню змістовно спілкуватися та налагоджувати взаєморозуміння між однолітками, а також вмінню розпізнавати та враховувати потреби і прагнення колективу [10]. У працях Н. Семченко підкреслюється, що відправною точкою формування професійних педагогічних компетенцій розвитку лідера-педагога визначальним є освітнє середовище ЗВО [11]. В. Ягоднікова, М. Гриньова наголошували на особливостях виховання лідерських якостей підлітків [14]. Л. Біленкова і О. Косташук розглядали особливості формування активної лідерської позиції майбутнього вчителя [1], А. Коломієць та Л. Коломієць – психолого-педагогічні засади розвитку лідерських якостей учителів в освітньому середовищі початкової школи [2] тощо.

Мета статті: обґрунтувати особливості розвитку лідерських якостей особистості в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Виховання лідера сприймається як регульований процес трансформації особистості в контексті його суспільної діяльності. Важливо, що розвиток лідерських якостей не є стихійним процесом, адже він організований як процес навчання та виховання, спрямований на підвищення активності його учасників, а також на перехід студентів до суб'єкта власного становлення. Важливим при цьому є застосування активних форм навчання і виховання, оскільки ці форми сприяють розвитку активної життєвої позиції та формуванню особистості творчого типу.

Становлення педагога-лідера можливе за певних умов організації педагогічного процесу, що поєднується з певними психологічними підходами. Серед

цих умов формування лідерських якостей у студентів педагогічних спеціальностей можна відзначити такі, як врахування психологічних особливостей особистості студента [4; 5], формування у майбутнього вчителя мотивації та позитивного ставлення до лідерства, усунення психологічних бар'єрів, надання майбутнім педагогам психологічної підтримки тощо [10; 11].

До педагогічних умов виховання лідерських якостей у майбутніх педагогів належать такі: оновлення змісту психолого-педагогічних дисциплін, поєднання традиційних та інноваційних підходів до виконання поставленого завдання, організація активної пізнавальної діяльності студентів, відбір та постійне збагачення видів діяльності, участь студентів у проєктній та громадській діяльності, організація кураторської діяльності старшокурсників стосовно молодших курсів, участь у студентському самоврядуванні, безпосередній та опосередкований вплив лідерів педагогічної діяльності на майбутніх педагогів та організація тренінгів з лідерства. Поєднання означених методик гарантує успішне включення особистості до соціального контексту, а також ефективне здійснення професійної педагогічної діяльності та формування лідерських якостей у майбутніх вчителів.

У дослідженнях А. Романовського та О. Пономарьова [8, 48], А. Рудської [9, 6], К. Слесик [12, 6] та інших наголошується, що лідерські якості можна сформувати за короткий проміжок часу, лідерства можна навчатися у процесі будь-якого виду діяльності.

Аналізуючи вікові особливості розвитку, можна відзначити певні фази прояву лідерського потенціалу особистості у віковій градації. Першопочатково такий потенціал з'являється у дошкільному віці, наприклад, в ігровій діяльності, коли дитина диктує правила ігрових дій, намагаючись передбачити можливі помилки та невідповідність поведінки учасників дії. Проте у ранньому дитинстві феномен лідерства перебуває у зародковому стані і має неусвідомлений характер, що визначається відсутністю соціального досвіду [12; 14].

Період молодшого шкільного віку проходить із пріоритетною орієнтацією колективу на навчання. Паралельно з нею реалізується трудова, естетична, ігрова, спортивна та інші види діяльності. Молодші школярі долучаються до роботи, виконуючи доручення, що веде до появи формальних і неформальних лідерів [9].

Для розуміння процесу формування лідерства у підлітковому віці важливо враховувати соціальну ситуацію, за якої внутрішній розвиток та зовнішні умови мають визначальний вплив на учня. Першорядними в психологічних особливостях підлітка стають особистісні мотиви, прагнення самостійності та експлікації власної важливості. Тому виникає

схильність до постановки довгострокових цілей, орієнтованих на більш значні потреби [12].

Специфіка відносин у шкільному колективі детермінується віковими особливостями, серед яких важливо відзначити швидке фізичне і духовне зростання, а також підліткову вразливість і активність. Однак вони відбуваються несподівано та розвиваються стихійно, що перешкоджає у цьому віці свідомому контролю за своєю поведінкою. Підліткова активність часто проявляється не тільки у фізичній, а і в розумовій, практичній діяльності, більш корисній, набуваючи усвідомленого характеру. Для підлітків стає важливим ускладнення змісту та зростання тривалості навчальної діяльності, громадського навантаження і заняття за власними інтересами. Поряд з цим посилюються внутрішньоклективні зв'язки і складаються відносини на основі глибоких психологічних зв'язків [14].

Активний розвиток лідерських якостей продовжується в освітньому просторі ЗВО за допомогою ефективної взаємодії навчального та виховного компонентів. Освіта у вищій школі не стосується тільки інформативного контенту, а вимагає включення отриманих знань у професійну компетентність, адаптованість до індивідуальної системи цінностей студента. Пізнавальна активність передбачає включення емоційно-чуттєвого досвіду. Наявність суб'єктивної мотивації надає отриманій інформації значущість та зміст.

Аналіз результатів наукових досліджень [3; 4; 5; 11] дає підставу зробити висновок, що до формування лідерських якостей у майбутніх педагогів необхідно приступати з першого курсу навчання у ЗВО. Накопичений у процесі навчання ефект буде значнішим і ефективнішим на момент завершення навчання у ЗВО. Важливо, що у системі сучасної української освіти формування лідерства закріплено не тільки на практиці, а й включає теоретичні дисципліни, наприклад, такі як "Специфіка організаторської діяльності", "Конфліктологія", "Освітній менеджмент" та інші. Означені курси надають студентам наукові засади навичок ефективного спілкування, вміння відрекомендувати себе у певній ситуації, врегулювати конфліктні питання, а також грамотно й виважено почати суперечку чи дискусію. Факультативні заняття і позааудиторна робота стимулюють розвиток організаторських якостей студента. Це відбувається за необхідності планувати свої дії чи дії підлеглих, швидко орієнтуватися у ситуації та необхідності приймати правильне рішення. Групу важливо стимулювати та мотивувати до роботи. Ці ланки освітнього процесу впливають на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери, у якій формуються особистісні якості студентів [5; 10].

У виховному процесі важливим є врахування міжособистісних соціальних відносин, у яких реальні події викликають емоційні переживання, відповід-

не формування ціннісно-орієнтованого, відносного, мотиваційного, емоційного, поведінкового аспекту діяльності. Вимоги до особистісних якостей визначаються соціальним та державним запитом до освіченої людини. При цьому наголошується на важливості соціально-адаптованих особистостей, які втілюють високі морально-етичні компетенції. У процесі професійної фахової підготовки важливим завданням є максимальне розкриття творчого потенціалу студента для посилення особистої відповідальності у соціальній реалізації життєвого завдання. Професіонал повинен уміти творчо підходити до виконання поставленого завдання, а також визначити стратегію дій.

Формування лідерських якостей здебільшого відбувається за рамками навчального процесу у позанавчальних компонентах студентської діяльності. У студентській самоорганізації освоюються управлінські спеціальності, що відповідають соціальним та суспільним запитам [10]. Освітній простір ЗВО забезпечує реалізацію цієї форми молодіжного лідерства.

Аналіз результатів наукових досліджень [1; 3; 10; 13] та практичний досвід науково-педагогічної діяльності дають підстави визначити, що комплексна підготовка лідерів у вищій школі включає два етапи.

1. Виявлення лідерів у студентському середовищі. Традиційно у групі виділяються активні студенти, які зацікавлено взаємодіють з оточенням. Вони прагнуть вплинути на процеси, що відбуваються, і зайняти позиції лідера. Тим не менш, важливість цього етапу полягає у тому, що багато студентів не бачать у собі задатків лідерства, і тому навіть не роблять спроб його реалізації.

Виявлення лідерів, як правило, починається з першого курсу навчання під керівництвом викладачів-кураторів. Це забезпечує адаптацію студентів та формування психологічного клімату у студентській групі. Виховну діяльність необхідно проводити цілеспрямовано, висуваючи кандидатури на офіційні посади залежно від наявності ділових якостей та нахилів. Також лідерів можна виявляти за допомогою психологічного тестування, де виявляються схильності до ефективного управління. Серед питань можна використовувати параметри навчальної, наукової, професійної, суспільної й емоційно-особистісної діяльності [6]. На зазначеному етапі можна використовувати творчі заходи, наприклад, спільну діяльність при розробці вебінарів, презентацій, стінгазет, фестивалів, а також інші літературні та спортивні заходи. Участь у них забезпечує процес адаптації студента та сприяє розвитку міжособистісних комунікацій усередині певної групи. При цьому лідери починають заявляти про свої організаторські здібності. Студенти старших курсів можуть виконувати роль наставників.

2. Розвиток лідерських якостей, формування навичок організаторської діяльності та ефективної міжособистісної взаємодії. При цьому цілі лідерів реалізуються у проектно-орієнтованій діяльності, спрямованій на виконання конкретних завдань. Система навчання лідерів має включати безпосередню практичну діяльність у сфері управління, що розвиває аналітичні, комунікативні й організаторські здібності студента. Також необхідно враховувати важливість прагнення особистості до самовдосконалення, розвитку здібностей до самоорганізації та самодисципліни, що ґрунтується на самооцінці результатів діяльності. Ці вимоги реалізуються на практиці у формі діяльності “Школи лідерського активу”, ділових ігор, делегування повноважень тощо.

Формування лідерських якостей є регульованим процесом, спрямованим на розвиток творчого потенціалу особистості та набуття організаторських здібностей. У цьому процесі важливу роль відіграє делегування повноважень, що реалізуються у позааудиторній роботі через участь у різноманітних заходах. Саме на тлі у такий спосіб організованого виховного процесу відбувається гармонійне засвоєння професійних навичок, необхідних компетентному фахівцеві, майбутньому педагогу.

На сучасному етапі процес навчання у ЗВО може сформувати потребу у майбутнього фахівця досягти високих соціальних цінностей і набувати навичок їх досягнення. Джерелом ефективності цього процесу виступає створення сприятливих умов для набуття якостей, що характеризують суб’єктивність особистості: самостійність, активність, відповідальність у прийнятті рішень, необхідних у відповідній професії. Передбачається, що у цьому випадку випускник університету зможе вибудовувати соціальні відносини на основі унікального особистісного потенціалу.

Розглядаючи професійно значущі якості педагога, Н. Семченко [11] співвідносить їх із двома рівнями педагогічних здібностей: проєктивними і рефлексивно-перцептивними та виділяє понад п’ятдесят особистісних якостей вчителя (як професійно значущих якостей, так і власне особистісних характеристик). Серед них ми відзначимо лише ті, що безпосередньо стосуються лідерських якостей у педагогічній діяльності: уважність, витримка та самовладання, гнучкість поведінки, громадянськість, гуманність, ідейна переконаність, наполегливість, критичність, любов до дітей, відповідальність, організованість, патріотизм, правдивість, педагогічна ерудиція, передбачливість, принциповість, самостійність, самокритичність, почуття нового, почуття власної гідності. Цей загальний перелік властивостей і якостей може становити психологічний портрет ідеального педагога. Його стрижнем є власне особисті якості – спрямованість, рівень прагнень, самооцінка, образ “Я”. Важливу роль в особистісній характеристиці вчителя відіграє професійна педагогічна

самосвідомість, до структури якої входить: усвідомлення вчителем норм, правил, моделей педагогічної професії, формування професійного кредо, концепції вчительської праці; співвіднесення себе з деяким професійним зразком, ідентифікація; оцінка іншими, професійно-референтними людьми; самооцінка, у якій виділяються: а) когнітивний аспект, усвідомлення себе, своєї діяльності; б) емоційний аспект.

При розвитку лідерських якостей у майбутніх педагогів треба враховувати аспекти, які мають відображати: а) вимоги, які ставляться суспільством до якості професійно-педагогічної підготовки вчителів; б) основні ідеї дослідження щодо проблеми розвитку у студентів лідерських якостей у педагогічній діяльності; в) організацію процесу орієнтації студентів на педагогічні цінності; г) особливості взаємодії педагога та студента у процесі формування професійних цінностей; д) вимоги до професійно важливих якостей особистості вчителя.

Висновки. Розвиток лідерських якостей особистості педагога в освітньому середовищі ЗВО через формування системи педагогічних цінностей та усвідомлення себе як суб’єкта професійної педагогічної діяльності співвідноситься з такими завданнями: виявлення пріоритетних ціннісних орієнтацій у студентів; розробка методики діагностики та розвитку лідерських якостей у студентів; розробка методичних рекомендацій для педагогічного колективу ЗВО щодо реалізації цінностей, що забезпечують розвиток лідерських якостей майбутніх педагогів у професійній діяльності.

Розвиток лідерських якостей майбутніх педагогів у освітньому середовищі ЗВО забезпечується через формування педагогічної системи цінностей і стимулювання здатності до саморозвитку, формування комунікативних, організаторських здібностей, на основі спрямованості особистості на продуктивну професійну діяльність та формування реалістичного рівня прагнень, що виражаються в основних критеріях лідерства у педагогічній професії.

Перспективами подальших досліджень можуть бути вивчення особливостей розвитку лідерських якостей майбутніх фахівців в умовах неформальної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біленкова Л.М., Костащук О.І. Формування активної лідерської позиції майбутнього вчителя. *Науковий журнал “Інноваційна педагогіка”*. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. Видавничий дім “Гельветика”, 2022. Вип. 48. Т. 1. С. 9–13.
2. Коломієць А., Коломієць Л. Психолого-педагогічні засади розвитку лідерських якостей учителів в освітньому середовищі початкової школи. *Лідер. Еліта. Суспільство = Leader. Elite. Society*, 2019. № 1. С. 91–106.
3. Краснощок І.П. Розвиток лідерських якостей студентів. *Наукові записки КДПУ імені В. Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2004. Вип. 112. С. 211–219.

РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ПЕДАГОГА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

4. Куриця А.І., Куриця Д.І. Психолого-педагогічні умови розвитку лідерських якостей студентів. *Проблеми сучасної психології*. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2014. Вип. 26. С. 353–363.

5. Паламарчук О., Лазаренко Н., Коломієць Д. Ресурсне забезпечення розвитку лідерських якостей у процесі особистісно-професійного становлення майбутнього вчителя. *Лідер. Еліта. Суспільство*. 2019. С. 77–90.

6. Поспелова Т. Розвиток лідерського потенціалу керівника закладу середньої освіти: навчальний посібник. Київ: ДП “НВЦ “Пріоритети”, 2016. 36 с.

7. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року № 988-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80>.

8. Романовський О.Г., Пономарьов О.С. Парадокси харизматичного лідерства. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2017. № 1. С. 47–56.

9. Рудська А.І. Психологічні особливості лідерства в умовах реалізації соціальних проєктів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи. Київ, 2013. 24 с.

10. Савельєва О.О. Оцінка лідерського потенціалу студентів як майбутніх управлінців. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. № 4. Т. 4. С. 81–84.

11. Семченко Н.О. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. Харків, 2005. 23 с.

12. Слесик К.М. Виховання лідерів. Харків: Основа, 2009. 128 с.

13. Товканець О.С., Плескач М. Лідерські якості у професійній діяльності педагогічних працівників закладу дошкільної освіти. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. Ужгород, 2019. Вип. 10. С. 180–184.

14. Ягоднікова В., Гриньова М. Партисипативний підхід до виховання лідерських якостей підлітків. *Молодь і ринок*. 2021. № 11–12 (197–198). С. 44–49.

REFERENCES

1. Bilenkova, L.M. & Kostashchuk, O.I. (2022). Formuvannya aktyvnoi liderstoi pozytsii maibutnoho vchytelia [Formation of an active leadership position of the future teacher]. *Scientific journal “Innovative Pedagogy”*. Black Sea Research Institute of Economics and Innovation. Issue 48. Vol. 1. “Helvetica” Publishing House. pp. 9–13. [in Ukrainian].

2. Kolomiets, A. & Kolomiets, L. (2019). Psykholohopedahohichni zasady rozvytku lideroskykh yakosteï uchyteliv v osvithomu seredovyskhi pochatkovoï shkoly [Psychological and pedagogical principles of the development of leadership qualities of teachers in the educational environment of primary school]. *Lider. Elita. Suspilstvo = Leader. Elite. Society*. No. 1. pp. 91–106. [in Ukrainian].

3. Krasnoshchok, I.P. (2004). Rozvytok lideroskykh yakosteï studentiv [Development of leadership qualities of students]. *Scientific notes of Kirovograd State Pedagogical University named after V. Vinnichenko. Series: Pedagogical sciences*. Issue 112. pp. 211–219. [in Ukrainian].

4. Kurytsia, A.I. & Kurytsia, D.I. (2014). Psykholohopedahohichni umovy rozvytku lideroskykh yakosteï studentiv [Psychological and pedagogical conditions for the development of students’ leadership qualities]. *Problems of modern psychology. Collection of scientific papers of Ivan Ohienko K-PNU, H.S. Kostyuk Institute of Psychology of National Academy of Sciences of Ukraine*. Issue 26. pp. 353–363. [in Ukrainian].

5. Palamarchuk, O., Lazarenko, N. & Kolomiets, D. (2019). Resursne zabezpechennia rozvytku lideroskykh yakosteï u protsesi osobystisno-profesiinoho stanovlennia maibutnoho vchytelia [Resource support for the development of leadership qualities in the process of personal and professional development of the future teacher]. *Leader. Elite. Society*. pp. 77–90. [in Ukrainian].

6. Pospelova, T. (2016). Rozvytok lideroskoho potentsialu kerivnyka zakladu serednoi osvity: navchalnyi posibnyk [Development of the leadership potential of the head of a secondary education institution: a study guide]. Kyiv, 36 p. [in Ukrainian].

7. Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity “Nova ukrainska shkola” na period do 2029 roku [On the approval of the Concept of State Policy Implementation in the Reform of General Secondary Education “New Ukrainian School” for the period until 2029]. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 988 of December 14, 2016. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80>. [in Ukrainian].

8. Romanovskiy, O.H. & Ponomarov, O.S. (2017). Paradoxy kharyzmatychnoho liderstva [Paradoxes of charismatic leadership]. *Theory and practice of social systems management*. No. 1. pp. 47–56. [in Ukrainian].

9. Rudskaya, A.I. (2013). Psykholohichni osoblyvosti liderstva v umovakh realizatsii sotsialnykh proektiv [Psychological features of leadership in the conditions of implementation of social projects]. *Extended abstract of candidate’s thesis*. Kyiv, 24 p. [in Ukrainian].

10. Savelieva, O.O. (2014). Otsinka lideroskoho potentsialu studentiv yak maibutnykh upravlyntsiiv [Assessment of leadership potential of students as future managers]. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Series: Economic Sciences*. No. 4. Vol. 4. pp. 81–84. [in Ukrainian].

11. Semchenko, N.O. (2005). Pedahohichni umovy formuvannia lideroskykh yakosteï maibutnykh uchyteliv u pozaaudytornii diialnosti [Pedagogical conditions for the formation of leadership qualities of future teachers in extracurricular activities]. *Extended abstract of candidate’s thesis*. Kharkiv, 23 p. [in Ukrainian].

12. Slesyk, K.M. (2009). Vykhovannia lideriv [Education of leaders]. Kharkiv, 128 p. [in Ukrainian].

13. Tovkanets, O.S., Pleskach, M. (2019). Lideroski yakosti u profesiinii diialnosti pedahohichnykh pratsivnykiv zakladu doskholnoi osvity [Leadership qualities in the professional activity of pedagogical workers of a preschool education institution]. *Pedagogical innovations in vocational education*. Issue 10. Uzhhorod. pp. 180–184. [in Ukrainian].

14. Iahodnikova, V., Hrynova, M. (2021). Partysypatyvnyi pidkhid do vykhovannia lideroskykh yakosteï pidlitkiv [Participatory approach to education of leadership qualities of teenagers]. *Youth and the market*. No. 11–12 (197–198). pp. 44–49. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.01.2024